

ADDITAMENTA
AD FASTOS ANNI IULIANI
(vol. I p. 293—412).

Fastorum anni Iuliani quae tenebamus exemplaria aucta sunt uno, nempe eo quod effossionibus in luco deae Diae nostri regis iussu institutis per a. 1867 et 1868 inter actorum Arvalium reliquias repertum est, publici autem iuris factum ab Henzeno in relatione de iisdem effossionibus edita Romae a. 1868 p. 84—93. Nos secundum huius ephemeridis institutum reservata ipsius tabulae repraesentatione corporis voluminibus postea prodituris interim referemus quaecunque in reliquiis iis continentur ita digesta, ut digessimus in primo volumine exemplaria eo tempore nota.

Inscriptionis uno versu maximis litteris scriptae particula superest haec:

(desunt litterae c. 37) |MP · MAG · FRAT · ARVAL| (desunt litterae c. 5)

Apparet magistrum aliquem collegii eos fastos in luco sacro proposuisse iisque nomen praescripsisse. Qui cum [*i*]mp(erator) appelletur, recte observavit Henzenus hic non significari imperatorem qui rebus praesesset; nam extremis annis Augusti, quo tempore fastos hos scriptos esse mox demonstrabimus, neque Augusti neque Tiberii nomen in *imp.* nudum desinere potuit. Nummi certe lapidesque inter honores Augusti et Tiberii imperatorium raro ultimo loco collocant neque iterationis indicationem omittere solent. Iam cum Augustus post rem publicam constitutam a. 727 imperatoris honorem propter ipsum nomen invidiosum et periculosum non concedere soleret nisi proxime coniunctis cum domo imperatoria, non crediderim ullum eo tempore in vivis fuisse imperatoris honore ornatum praeter ipsos illos, qui rebus praecerant, et Germanicum imperatorem appellatum bis, quarum acclamationum altera sive prior sive posterior facta est anno p. Chr. 14 paucis post Augusti excessum mensibus (Tac. ann. 1, 58). Eundem in collegium fratrum Arvalium vivo etiamtum Augusto cooptatum esse acta ostendunt anni p. Chr. 14, quamquam miro errore Marinius eius nomen ita non agnovit, ut inauditum inde Tiberii agnomen effecerit. Quare fortasse non errabit, qui extremis Augusti annis ipsique Germanico hos fastos tribuit. Excipiendus tamen est Augusti postremus p. Chr. 14, quo anno alium magistrum collegio praefuisse ex actis modo citatis constat.

Haec si ita se habent, Germanicus necesse est imperator primum dictus sit Augusto vivo et acclamatio anni p. Chr. 14, de qua diximus, ad eius honoris iterationem pertinuerit.

Aetatem recte definivit Henzenus includi inter a. 742, quo Augustus pontifex maximus factus est, et 767 = 14 p. Chr., quo diem obiit. Nam illud sacerdotium Augusto tribuitur in fastis ad Sept. 23 scriptum prima manu; contra absunt a diebus Oct. 3—12 ludi divo Augusto et Fortuna Reduci instituti quidem antea, sed in fastos relati postquam excessit. Accedit quod Augustus, ubicumque nominatur, neque divus dicitur neque nudo nomine, sed aut *imp. Caesar* (Sept. 2) aut *Caesar Augustus* (Sept. 3) aut *imp. Caesar Augustus pontifex maximus* (Sept. 23), ut fastos qui scripsit exarasse videatur eo etiam tum vivo. Itaque fasti Arvalium aetate suppare sunt Praenestinis et Vallensibus (I p. 295). Liturae multae reperiuntur aliae rescriptae, aliae relictae, ita comparatae omnes, ut quadratarii minime diligentis errores statim ita videantur emendati esse, nec quicquam indicat quae post tabulam hanc propositam senatus fastis inscribi vel inde demi iussisset, hic addita demptave esse. Reliquiae quae supersunt spectant ad dies Apr. 23; Mai. 20. 21. 22; Aug. 1. 2. 3. 23—27; Sept. 1—5. 13. 23—26; Oct. 1—7. 9—11. 14. 15. 19—23. 26—29; Nov. 1—8. 12—19, sed ut dierum Mai. 20. 21. 22 Oct. 14. 23 non habeamus nisi solas litteras nundinales. Praeterea frustulum repertum est litteras habens moduli maximi ^{BC}/_{CC}, quae quo spectent, determinari non potest.

Ad p. 367. Notae dierum fastorum nefastorumque cum praeterea a consueta forma non recedant, singulare est eam quae sic formari solet $\mathfrak{N}$ hic semper ita pingi $\mathfrak{N}$, eam vero quae solet esse $\mathfrak{N}$ in iis quas habemus reliquiis semel tantum (ad diem Oct. 1) servatam ibi sic pingi $\mathfrak{N}$, ut absit ductus ille transversus. Erunt qui credant ita significari inesse in contignatione praeter $\mathfrak{N}$ elementum $\mathfrak{E}$, scilicet vocabuli quod est *nefastus* alterum; at nec contignationis consuetudo ad eam aetatem adscendit, quae hisce notis originem dedit, nec tractus ille litteram $\mathfrak{E}$ recte repraesentat, quippe cui ad imam hastam altera lineola transversa nulla respondeat. Mihi ut solitae notae $\mathfrak{N}$ et $\mathfrak{N}$ creduntur esse illa eiusdem elementi figura antiquissima ex quattuor lineis composita, haec recentior trium linearum ad differentiam diei nefasti laeti et tristis designandam simul adhibitae, ita in fastis Arvalium solam antiquissimam litterae $\mathfrak{n}$ figuram, quae est $\mathfrak{N}$, usurpatam esse existimo differentiae causa in nefasto laeto lineola transversim adiecta.

Ad p. 368. Dierum notae, quae ubi nihil adnoto a consuetis non recedunt, supersunt horum: Aug. 1; Sept. 1. 2. 3. 4. 5. 23 (ut Maff. Vall.). 24 (ut Maff. Sab. Pinc. Vall.). 25. 26; Oct. 1. 2. 3. 4. 5. 6 (ut Maff. Ost. Amit.). 7. 11 (ut Amit.). 15. 20. 21. 22; Nov. 1. 2. 3. 4. 6. 7. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19.

Ad p. 375. Adnotationem quae est FERIAE IOVI tum non repertam nisi in mensibus Maio Iunio Augusto in plenis fastis ad idus omnes adscriptam fuisse quod conieci, id fasti Arvalium confirmant; habent enim eam ad omnes tres quae in iis supersunt idus Septembres Octobres Novembres adscriptam.

Praeterea quod ibidem ostendi dies nominatos anni Numani omnes item fuisse feriatos iisque omnibus in fastis plenis feriarum vocabulum adiectum fuisse adiecto cui singulae fierent deo deave, fasti Arvales item confirmant, cum in quinque diebus nominatis quos recensent tres feriarum vocabulum adscriptum habeant (Aug. 25 Opiconsivis: *feriae Opi*; Aug. 27 Volturnalibus: *feriae Volturno*; Oct. 11 Meditrinalibus: [*fer*]ia[*e Iovi*]), duo reliqui (Aug. 23 Volcanalium; Oct. 19 Armilustrii) simile supplementum aut requirant aut certe admittant.

AD COMMENTARIOS DIVRNIOS.

In hemerologio Arvalium quae leguntur antea in similibus similiter re-
perta cum nullam explicationem requirant, satis habui rettulisse.

IX K · MAI · (Apr. 23).

[V]eneri Eruc[in(ae) extr]a port(am) Collin(am).

Ad hunc diem optime rettulit Henzenus fragmentum solitarium sic ab ipso suppletum:

a uin f uENERI ERVCin
extra PORT COLLIN

Feriae ex Ovidio aliisque notissimae Veneri Erucinae celebratae in aede ei deae eo die dedicata extra portam Collinam in hemerologiis adhuc desiderabantur. Dixi de iis breviter p. 392.

K · AVG (Aug. 1).

[Spei] in foro holi(orio).

Adnotatio ad hunc diem adiecta in fastis Arvalium legitur restituta in litura; quid antea ibi scriptum fuerit, ignoramus, sed videntur eadem fere fuisse a quadratario fortasse pessumdata et postea emendata. Illum indiligenter opera functum esse ostendunt maxime mendae in adnotatione Sept. 2 admissae.

EODEM DIE

F(eriae) ex s(enatus) c(onsulto), [q(uod) e(o) d(ie) imp. Caesar rem pu]blic(am) tristiss(imo) periculo [libera]vit.

IV NON · AVG · (Aug. 2).

[Feriae ex s. c. Caesa]ris h(onoris) c(ausa) Hisp(ania) [cite-rior]e devicta [et quod in P]onto regem [Pharnacem] devicit.

X K · SEPT · (Aug. 23).

[Vole(analia). Feriae] Volcano. [Volk(ano) in circo Flam(i-
nio). Nymp]his in camp(o). Opi Opifer(ae) [in .....],
Quir(ino) in colle, Volk(ano) [in] comit(io).

Reliquias has lapis fractus ita proponit, ut quae sequuntur post VOLCANO pari iure ad diem sequentem Aug. 24 referre possis; recte tamen Henzénus diem Volcanalium praetulit, cum numina quae sequuntur pleraque certe coniuncta sint cum incendiis arcendis. Versus in quo legitur QVIR · IN · COLLE · VOLK restitutus est in litura. — Sacra haec apud auctores non commemorantur neque hemerologia adhuc nota eorum mentionem fecerunt praeterquam quod in Vallensi ad hunc diem adscriptum est *Volcano in circo Flaminio*. Aedem Volcani extra urbem fuisse Plutarchus ait (q. Rom. 47), in campo collocat Livius 24, 10, 9; nec diversam esse iam puto eam quam fasti Vallenses in circo Flaminio ponunt. Nam circus Flaminius et campus Martius quamquam nequaquam promiscue usurpantur, tamen aedes in confinio posita ad utrumque referri potuit. Eam aedem in circo Flaminio factam sine dubio etiam fasti Arvalium primo loco nominaverunt. Eodem die eidem deo sacrum factum esse etiam in comitio, id est in Volcanali sive area Volcani (cf. Becker top. p. 287) iidem patefecerunt. — Nymphas (sic enim recte omnino Henzenus vocabulum fractum supplevit) aedem in campo habuisse, Volcani puto contiguam, nunc primum addiscimus. Putarim tamen ab ea aede Nympharum non differre dudum notam Iuturnae, quam propter aquarum inopiam ei factam esse a Lutatio Catulo ibi 'ubi Virginea Campus obitur aqua' auctores sunt Varro (apud Servium ad Aen. 12, 139) et Ovidius (fast. 1, 463; cf. Becker top. p. 630). Nam Iuturna dea 'Lympha' (id est Nympha) 'Iuturna' dicta Varroni (l. L. 5, 71 cf. 7, 87) eodem auctore (apud Servium ad Aen. 12, 141) inter Nymphas ponitur eamque assecla Varronis Ovidius (fast. 2, 590 sq.) Nympharum Latinarum sororem Naidaque ipsam appellat. Quare in fastis aut ante Nympharum nomen Iuturnae inserendum est et sic fere supplendum [*Iuturnae et Nymphae*] in camp(o); aut, si supplemento ei spatia obstant in hisce fastis difficulter dimetienda, Nympharum nomine dicemus Iuturnam comprehendi. Haec si vera sunt, intellegitur Iuturnam deam cultam esse a Romanis propterea, ut per eam averteretur aquarum inopia in incendiis arcendis summopere timenda, eamque ita recte Vulcano adiungi. Eam coniecturam aliquantum firmat, quod Iuturnae lacus in foro non ita longe remotus a Volcanali respondet aedibus duabus vicinis iisdem numinibus extra urbem dedicatis. — Ei deae olim Diuturnae nomen fuisse nuper aperuit titulus musei Vaticani originis incertae editus in ephemeride instituti archaeologici a. 1871 p. 137 ab Iosepho Tomasello sic inscriptus utrimque: *Ti(berius) Ti(berius) Iulii Staphylus [e]t Nymphaeus p(ater) et f(ilius) d(e) s(ua) p(ecunia) Diuturnae*. Potuerunt idem dudum docere nos philologi, cum apud Ciceronem in Cluentiana 36, 101 in libris omnibus sit *ad Diuturnae*. Item in Flori libro Palatino 1, 28 [2, 12] legi *apud Diuturnae lacum* testor de visu, cum in varia lectione Iahnii mei eam scripturam typographi obscurarint. At hic quoque ut in aliis ad extirpandum erro-

rem tralaticium opus fuit lapide, qui, ut ait poeta noster, eloquens testis emergeret ex gremio terrae. Sane Iuturnae nomen iam Varro (l. L. 5, 71) derivat ab eo quod iuvet, nec hoc dico Vergilio posterioribusque vetustam formam reddendam esse, non magis quam Iovem ibi fieri debere Diovem (cf. Corssen vocal. 1, 211 seq.); at Ciceroni illa restituenda est eamque in dedicationibus vel Tiberiana aetate retentam esse titulus Vaticanus ostendit. — Ops Opifera ipsa nunc demum accedit ad numina Latina ea, quorum ad nos memoria pervenerit; quamquam et facile explicatur maxime coniuncta numinibus in incendiis arcendis invocatis et requiritur quodammodo propter alteram Opem, quae cur Consivia appelletur, nunc demum satis perspicitur. — Quirini denique aedes in colle quamquam notissima est, cur hoc die una cum Vulcano Nymphisque et Ope opifera sacrum ei potissimum fiat, non constat; nam in incendiis arcendis si quae eius numinis partes fuerunt, hodie ignorantur.

VIII K · SEPT · (Aug. 25).

[Opic(onsiva)]. Feriae Opi [Consiviae] in Regia.

Opis Consiviae sacrarium fuisse in Regia ibique ei quotannis a virginibus Vestalibus et sacerdote publico sacrum factum esse populo excluso auctor est Varro (l. L. 6, 21). Id est sacrum in fastis Arvalium prescriptum. Fasti Vallenses huius diei ferias celebrari aiunt in Capitolio respicientes aedem Opis, quae ibi fuit, ibique populum ei deae sacrum fecisse consentaneum est, cum ad Regiam non admitteretur. Opalia, quae sunt alterae eiusdem deae feriae diei Dec. 19, cum in fastis Amiterninis dicantur celebrari ad forum, fortasse ea indicatione et Regia et aedes Opis comprehenduntur.

VI K · SEPT · (Aug. 27).

Feriae Volturmo.

K · SEPT · (Sept. 1).

Iovi tonanti in Capitolio.

EODEM DIE

Iovi, Iunoni Reginae in Aventino.

Versiculus in litura restitutus est ob causam incertam. — Aedes Iovis Libertatis alteraque Iunonis Reginae in Aventino utraque notae sunt (cf. Becker top. p. 452. 457; comm. meus ad mon. Ancyrae p. 58), sacrum ipsum nunc primum innotescit.

IV NON · SEPT · (Sept. 2).

Feriae ex s(enatus) c(onsulto) imp. Caesaris h(onoris) c(ausa), quod eo die vicit Actium.

Vocabula ex · s · c postea adiecta sunt omnia quadratarum culpa; APVD quod item omisit ante ACTIVVM emendator addere oblitus est.

III NON · SEPT · (Sept. 3).

Feriae et supplicationes ad omnia pulvinaria, q(uod) e(o) d(ie) Caesar August(us) in Sicilia vicit.

Hanc adnotationem ubi comparamus cum simillima fastorum Amiterninorum: *fer(iae) et supplicationes apud omnia pulvinaria, quod eo die Caes(ar) divi f. vicit in Sicilia Censorin(o) et Calvis(io) cos.*, intelligitur, quanta licentia verba publico iussu in fastos relata ab iis qui exempla quae habemus exaraverunt immutata sint. Nam urbanus scriptor nomen imperatoris quod tum fuit, cum haec fastis indita sunt, scilicet a. u. c. 718, *Caesar divi f.* ad sui temporis consuetudinem formavit; peius etiam alter Amiterninus consules adiecit eosque falsos, pacem factam cum Sex. Pompeio Miseni cum victoria ad Naulochum de eo reportata confundens. Haec vere monuit Henzenus.

PRID · NON · SEPT · — XIII K · OCT · (Sept. 4—19).

Sept. 4: [ludi Ro]m(ani) committuntur

5: ludi

. . . . .
13: [I]ovi epul(um)

. . . . .
Henzenus supplevit [*ludi magni Ro]m(ani)*; at magnorum appellatio sollemni non recte praeponitur.

ID · SEPT · (Sept. 13).

[F]eriae Iovi.

Vide p. 34.

XII — IX K · OCT · (Sept. 20—23).

Sept. 20: [merk]atus

. . . . .
23: m[e]rk(atus)

IX K · OCT · (Sept. 23).

F(eriae) ex s(enatus) c(onsulto), q(uod) e(o) d(ie) imp. Caesar Aug(ustus) pont(ifex) ma[x(imus)] natus est.

EODEM DIE

Marti, Neptuno in campo; Apo[l]lini ad theatrum Mar[c]elli.

Sacrum adhuc ignotum. Marti sacrum factum in campo Martio recte opinor Henzenus rettulit ad aedem a Bruto Callaico ei deo factam moderate architecto Hermodoro Salaminio, quamquam auctores eam aedem in circo Flaminio ponunt (v. Becker top. p. 619); nam supra p. 36 vidimus eiusmodi loci indicationes verbis magis quam re differre posse. — De Neptuno idem usu venit; nam aedes Neptuni videtur esse ea ipsa, quam in circo Flaminio aedificavit Cn. Domitius, ad quam item sacrum fit Dec. 1, ubi vide. — Apollinis aedes intellegitur ea quae fuit inter forum holitorium et circum Flaminium, quam fuisse prope theatrum Marcelli dudum ante intellexit Beckerus (p. 606), quam id fasti nobis enuntiarent.

VIII K · OCT · (Sept. 24).

Litura est in fastis neque quicquam restitutum.

VI K · OCT · (Sept. 26).

[Veneri genetri]ci in foro [Caesaris].

Dissidium quod fuit inter fastos Pincianos, qui sacrum hoc adscribunt ad Sept. 26, et Vallenses, qui referunt ad diem praecedentem, iam dirimunt Arvalium; erraverunt scilicet hi horumve descriptores.

K · OCT · (Oct. 1).

Fidi in Capitolio.

Fidi non minus recte dici quam *fidei* periti non ignorant; vide quae adnotavi ad II, 5042.

EODEM DIE.

Tigillo soror(io) ad compitum Acili.

Similis nota hemerologii Ostiensis ad eundem diem TIGILL · SOR non ausus sum explere per casum tertium; iam vero fasti Arvales dubitationem exemerunt ostenderuntque aetate certe posteriore tamquam ipsi tigillo sacrum oblatum esse. Compitum Acili nominatur praeterea apud unum Plinium (h. n. 29, 1, 12: *Cassius Hemina ... auctor est primum e medicis venisse Romam Peloponneso Archagathum ... anno urbis DXXXV eique ... tabernam in compito Acilio emptam ob id publice*). Ipsum ubi fuerit, ignoramus; tigillum sororium prope eum locum fuisse, ubi postea factum est amphitheatrum Flavium, satis constat (cf. Jordan topogr. Rom. 2, 100. 587).

IV NON · OCT · (Oct. 4).

Litura est in fastis versiculi unius.

NON · OCT · (Oct. 7).

Iovi fulguri, [I]unoni curriti in campo.

Sacrum notum quidem ex Ostiensibus, sed adhuc non satis intellectum. Nam cum ibi scriptum esset IOVI FVLG IVNONI Q IN CAMP, solvi *Iovi fulguratori Iunonique in campo*, in eo venia dignus quod vetustiore formam Iovis fulguris servatam apud Festum (v. provorsum p. 229) confirmatamque titulo Viennensi (Henzen 5629: *Iovi fulguri fulmini*) recentiori et usitatori posthabui; quamquam Iovem fulgur iam recte componemus cum Iove Libertate. Sed pudet me copulae *que* male intrusae omnino alienae a fastis, qui duos pluresve deos plerumque componant ἀπὸ δέ τῶς raro inserta copula *et*, numquam vero altera *que*. Iam Henzenus revocavit veram explicationem quae est *Iovi fulg(uri), Iunoni q(uiriti) in camp(o)*. Ex duabus formis *curritis et quiritis*, quantum ad fastos attinet, paris fere auctoritatis altera *quiritis* et in aliis eius deae titulis redit (ut Orell. 1304) et praeterea notissima est; altera autem *curritis* nunc demum satis stabilitur. Nam ex duobus titulis, in quibus item adest, alter fractus est (Orell. 5659: *Iun. cu...*), in altero (Orell. 1303) Cyriacus quidem, qui unus descripsit, lectionem veram exhibet, sed corruperunt exscriptores editoresque. Videant igitur grammatae, quomodo factum sit, ut *quiris*, quae forma est sine dubio primitiva, abierit in id quod est *curris*.

Ceterum etsi ipsa numina satis nota sunt, eos aedes in urbe habuisse ex hisce demum fastorum adnotationibus comperimus.

VII ID · OCT · (Oct. 9).

Geni publici, Faustae Felicitat(i), V(eneri) v(ictrici) in Cap(olio).

GENI · PVBLICI pro GENIO · PVBLICO quadratarii error est, qui in sequentibus quoque videtur peccasse, nam litterae quae sunt FAVSTAE FELI leguntur in litura restitutae. Veneris victricis nomen hic primum offenditur notatum litteris singularibus v · v.

EODEM DIE.

Apollini in Palat(io).

VI ID · OCT · (Oct. 10).

Litura versiculi unius.

V ID · OCT · (Oct. 11).

[Med(itrinalia). Fer]ia[e Iovi].

ID · OCT · (Oct. 15).

Feriae Iovi.

Vide p. 34.

XIV K · NOV · (Oct. 19).

Arm(ilustrium). . . . .

VIII K · NOV · — K · NOV · (Oct. 26 — Nov. 1).

Oct. 26: ludi Victoriae Sul[lanae]

27: ludi

28: ludi

29: [I]udi

30: . . . .

31: . . . .

Nov. 1: l(udi) in cir(co).

Sequitur litura versicolorum circiter trium.

PRID · NON · NOV · — XV K · DEC · (Nov. 4—17).

Nov. 4: [ludi plebei committuntur]

. . . . .

12: ludi

13: Iovi epul(um)

14: equorum probatio

15: in circ(o)

16: in circ(o)

17: in cir[c(o)]

ID · NOV · (Nov. 13).

Feriae Iovi.

Vide p. 34.

XVIII K · DEC (Nov. 14).

Feroniae in [ca]mp(o).

Non solum sacrum novum accidit, sed ne hoc quidem antea constabat Feroniam deam publice Romae cultam esse.

EODEM DIE.

Fortunae prim(igeniae) in c(olle).

Simile sacrum celebratur eidem deae die Mai. 23; hoc praeterea ignotum est.

TH. MOMMSEN.
